

מסת ביקורת

'חיה אקזוטית'

אודי מנור

אביגיל פזישיעיהו, תנאים של שותפות: קבוצה, קומונה ארצית וקיבוץ, 1910-1926, יד טבנקין ומכון בן-גוריון לחקר ישראל והציונות, קריית שדה-בוקר, 2012, 331 עמודים.

בשנת 1922 התפרסם בגרמניה ספר מאת ארתור הוליצ'ר על ביקורו בארץ ישראל.¹ זמן קצר לאחר מכן כתב יצחק לופבן, איש מפלגת הפועל הצעיר, מאמר ביקורת על התרשמותו של הוליצ'ר מתנועת הפועלים בכלל ומההתיישבות העובדת בפרט.² הימים ימי העלייה השלישית, ותהליכי הגיבוש הקולחים והקודחים של מסגרות חברתיות, כלכליות, תרבותיות ופוליטיות היו בעיצומם. דגניה התקרבה לבת-מצווה, קבוצת כנרת התקרבה לעשורה הראשון, גדוד העבודה עדיין היה תינוק בן שנה, פחות או יותר, כך גם ההסתדרות, נהלל, משק עין חרוד-תל יוסף ועוד. 'הוליצ'ר הוא יהודי', הטעים לופבן, 'אבל מדת יהדותו היא כזאת שאין לייחס לו הסתכלות משוחדת'. אדרבא, האורח הגרמני 'אינו פוליטיקואי [כך] – אלא סופר', המציוד ב'אספקלריה אירופית בהירה וקולטורית' וניחן גם 'באינטואיציה [ש]אינה צריכה לימוד', כזו המביאה אותו אפילו 'לידי שירה, לידי חזן'. אלא שאלה וקוץ בה. אמנם 'הפרק על דבר "החלוצים" אשר בספרו, הוא בלי ספק אחד מפרקי השירה הכי יפים [...] אולם במקום שהוא בא לדון מתוך הבנה [...] במקום שהוא בא לפרוט – שם ההבנה מרפרפת על פני הדברים ואינה מגיעה לעומק כל שהוא'. ומדוע? כי לדעת לופבן, כבואו לדון 'בכל אותן השאלות הכרוכות וסבוכות בתנאים המיוחדים שבהם עבודתנו נעשות ובגורמים הפנימיים של חיינו', הוליצ'ר נשען יותר מדי על 'אמות מידה כלליות

1 Arthur Holitscher, *Reise durch das jüdische Palästina*, Berlin 1922 (1869-1941), היה סופר גרמני ממוצא יהודי-הונגרי, שנודע בין השאר בספרי המסעות הרבים שכתב. ספרו הראשון ראה אור ב-1893 ועד ביקורו בארץ ישראל הספיק לפרסם כעשרים ספרים. ראו גם wiedler.ch/felix/books/story/546

2 'לופבן, "הבנה מרפרפת", הפועל הצעיר, 16.6.1922 (להלן: לופבן, הבנה מרפרפת).

ובמסקנות הגיוניות מפרי האינטלקט האירופי'. לדעת לופבן, ב-1922 'מצב הישוב העברי [...] אינו יכול להיות עדיין ענין לסיירים – ויהיו אלה כשרוניים ביותר'.³

התוצאה היא, שאף על פי שניחן ב'כשרון אוריינטציה מהיר מאד', ואף ש'שהה זמן קצר מאד בארץ [ו]הספיק לקלוט לתוכו את כל צרוף השאלות והעניינים העומדים על הפרק', הוא לא הצליח 'לרדת לעומקן של השאלות הללו'. הדברים באים לידי ביטוי למשל באופן הנלעג שבו מציג הוליצר את 'מפלגות הפועלים', שמספרן 'כמספר הפועלים' אשר בארץ ישראל, שכן 'לכל אחד' – כך הוליצר – 'ישנה התיאוריה שלו בעבודה, התיאוריה שלו עצמו, התיאוריה של הקבוצה שלו והתיאוריה של הכלל, בגלות הוא ישב ו למד פרושים בספרים הקדושים, בא"י הוא מפרש את מרקס'.⁴

עברו עוד תשעים שנה, והניסיון לתהות על קנקנו של המגזר המסוים הזה ביישוב העברי קיבל עוד ביטוי, שהוא גם 'סיירי', גם מחקרי, גם אינטואיטיבי וגם ניחן באספקלריה בהירה ו'קולטורית', אם לנקוט את מינוחיו של לופבן. בעמוד הרביעי של ספרה, הביאה המחברת, אביגיל פזישעיהו, את השיר 'שיבולת ירוקת העין' מאת לאה גולדברג: 'לעולם לא נשכח, כי רגלנו דרכה בשבילים'... 'לא נשכח', הוסיפה, 'כי 'בין אלפי שבילים' צמחה בין השאר 'שיבולת אחת דקה', ירוקת עין, והדגישה שאף על פי ש'נתיבנו רחב' היה, 'הלכנו הלוך ומעור', ומכאן שאין פלא 'אם לבנו איננו עונה לשמחה הגבוהה עד מאד', ובמקום זאת 'הוא עונה לכאב הגבוה'. לופבן, שהיה אחד מהצועדים ש'ענו לכאב', כתב בעניין זה:

הנסיגנות לדרכי ישוב חדשים ולצורות חיים מתקנות אינם מתחילים עם 'גדוד-העבודה' ועם 'מושב העובדים' בנוריס ובנהלל. יוצרי דגניה לא היו ואינם אנשי 'תיאוריות'. הם יצרו את הקבוצה הקומוניסטית הראשונה בעמק הירדן לא מתוך ספרים ולא בשביל ספרים [...] הם היו אולי חולמים, אוטופיסטים [...] הציוניות כולה היא אולי רחוקה מתפיסה רציונלית, היא אולי רחוקה ממדע וממסקנות-הכרחיות של ההסתוריה [כך] – ואין זו בשבילנו מלה של גנאי אם אנחנו אומרים שהננו חולמים חלום [...] בכל אופן אין כאן תיאוריות – אלא יש מאויים, יש משאת נפש לדרכי שחרור; אין כאן 'לימוד פירושים בספרו של מרקס' – אבל יש כאן לימוד פרושים בספרים: איך להוציא לחם מן הארץ, איך לעבוד, לא בכדי שהאחד ישבע ועשרה ירעבו, אלא בכדי שכל אחד-העשר ישב עו.⁵

על כל אלה ועוד כתבה פזישעיהו. אף שעל פי עדותה מדובר ב'עיבוד של עבודת דוקטור', אין הספר חוטא בעודף מידע המקשה על הקריאה. אדרבא, הכתיבה קולחת, וגם מי שאינו מצוי בנושא עשוי למצוא עניין רב בנפתולי החיבורים שבין ה'חלומות', ה'מאויים'

3 שם. ההדגשות במקור.

4 שם. ההדגשות במקור. מן הסתם במקור הגרמני הדברים אינם מודגשים.

5 שם. ההדגשות במקור.

וה'אוטופיות' מזה, לבין 'ספר החיים' מזה. מסקנת המחברת אינה מפתיעה, בכל אופן את מי שניגש לשאלות היסטוריות באופן היסטורי. כפי שאפשר לקרוא בכריכה האחורית, 'אפשר לומר כי צדם האחר של הנסיונות החברתיים שלא זכו להתגשם במלואם אינו בהכרח כישלונם אלא מימוש החלקי, השונה, האפשרי במסגרות חברתיות אחרות שהושפעו מהם'. זאת ועוד, אפשר לומר שהמימוש החלקי הזה טוב לא 'רק' לשם הנסיונות הערכניים המתבצעים בדור האחרון בדמותן של עשרות קומונות עירוניות, כמה קיבוצים עירוניים ולשם קידום המהלכים המורכבים הנעשים לטובת ניסוח מחדש של 'תנאי השותפות' בעשרות קיבוצים 'מסורתיים', אלא לכל ישראלי המאמין ברוח דבריו של לופבן והמחפש גם הוא תשובות על השאלות: 'איך להוציא לחם מן הארץ, איך לעבוד, לא בכדי שהאחד ישבע ועשרה ירעבו, אלא בכדי שכל אחד-העשר יש עו'.

הספר בנוי למעשה על שני חלקים: הסיפור ההיסטורי הרחב של דגניה וזה של גרוד העבודה. העיון בהיסטוריה של שני אלה מבוסס על חלוקה לנושאים קונקרטיים, כמו ארגון, חינוך, השוויון בין המינים, הכלכלה ועוד, מה שמאפשר לערוך השוואה עניינית ומועילה. בסופו של הספר נספח ובו מופיעים העתקי ארבעת נוסחיהם השונים של תקנוני גרוד העבודה כפי שהוצעו על ידי גורמים שונים באותה תקופה, וטבלה המציגה את ההבדלים ביניהם. בין 279 עמודי הטקסט מפוזרות יותר מחמישים תמונות שנבחרו בקפידה ואשר שופכות אור נוסף על הכתוב, ולא פעם מתקיים בהן הפתגם העממי שלא תמיד יש בו ממש, על התמונה האחת השקולה לאלף מילים. דוגמה לכך היא תמונה מס' 7 (עמ' 24), שכותרתה 'עמק יזרעאל והקאופרציה במרחביה, 1917'. תמונת השממה המוחלטת הפרוסה מתחת לגבעת המורה, להוציא את היישוב הקטן מרחביה, מלמדת יותר מאלף מילים על נכונותו של המיתוס כביכול של 'הפרחת השממה', ועל שקריותו של המיתוס על הנישול, ומיתוסים נוספים שנבנו עליו, כמו זה שהשמיע יאסר ערפאת קבל עם ועולם בעצרת האו"ם בנובמבר 1974, על 'פלישתין הארץ המוריקה' שאליה 'פלו היהודים החל ב-1881'.⁶

אך לצד היבטיו התיאוריים, הנוסטלגיים וההסברתיים החשובים של הספר, דומה שעיקרו הוא ההצגה המצוינת של הדילמות הקשות שעמן התמודדו אנשי הזמן: הפער בין חזון למעשה; הפרדוקסים שעלו מחובת 'תכנון האוטופיה הציונית', אם לנקוט את הגדרתו של דרק פנסלר, שמחקרו תופס חלק חשוב בפרקים הראשונים;⁷ המתח שבין מנהלים לפועלים;

6 לנאום ערפאת באו"ם ראו, דב זכין (עורך), הסכסוך הערבי-ישראלי: שלבים ומהלכים מדיניים, כרך ראשון: תעודות, מסמכים, הצהרות 1973-1984, גבעת חיבה 1985, עמ' 274. על מופרכות טענת הנישול ראו, אריה ל' אבנרי, ההתיישבות היהודית וטענת הנישול, תל-אביב 1980. השו"ן, דוד גרוסמן, האוכלוסייה הערבית והמאחז היהודי: תפרוטים וצפיפות בארץ ישראל בשלהי התקופה העותמאנית ובתקופת המנדט הבריטי, ירושלים 2004.

7 דרק יונתן פנסלר, תכנון האוטופיה הציונית: עיצוב ההתיישבות היהודית בארץ ישראל, 1870-1918, ירושלים 2001. עיקר חשיבותו של מחקר זה לענייננו הוא בעומק שהוא נותן לדיון בשרשי הרעיון התיאורטי בארץ ישראל. פנסלר מצביע על כמה מקורות השראה והשפעה העולים משמות חלקי הספר: צרפת, גרמניה ומזרח אירופה. בשלושת המקרים מדובר בתמהיל מרתק של רעיונות אוטופיים, מדעיים,

בין 'חלוצים בעלי תודעה אידיאולוגית', רובם רווקים, כולם יוצאי מזרח אירופה, לבין 'פועלים טבעיים' מתימן, שרובם ככולם היו מטופלים במשפחות; הקושי ליישב בין הגיונות סותרים כמו 'כיבוש העבודה' מזה והרצון והצורך 'להתיישב' מזה, או בין הממד החברתי לזה הכלכלי; ועוד. כל אלה היו מנת חלקם של אנשי דגניה ושל אנשי גדוד העבודה גם יחד. ההבדלים ביניהם הם למעשה סך התשובות שנתנו בכל אחד מהמקרים לכל אחת מהדילמות. אם להעז ולהציע 'סך הכול' כזה, אפשר לומר כי בעוד החלק הראשון הוא דרמטי וסוחף, הנה החלק השני דומה יותר לסימפוזיון תאורטי. במילותיה של גולדברג, סיפורה של דגניה 'נוגע בכאב' בעוד סיפורו של הגדוד רווי באבק הדרכים שהעלו רגלי 'ההולכים והמועדים' בהן. השורה התחתונה המתקבלת היא כי דגניה היא ה'שיכולת ירוקת העין'.

אין זה אומר שלא היו נקודות דמיון בין שני המקרים. אחת הבולטות שבהן הייתה שאלת השתלבות האישה במעגל העבודה ה'יצרנית' בעיקר. פזישיעוהו, לכאורה בניגוד למה שמצופה על פי רוח זמננו מהמגדר שהיא 'מייצגת', מצליחה לדון בנושא באופן ביקורתי אך לא תלוש. אכן, השוויון הנכסף לא הושג, אך נסיבות החיים תרמו לכך לא פחות ואולי יותר מאשר צביעות לכאורה או שוביניזם למעשה שאפיינו (וממשיכים לכאורה לאפיינו) את הגברים בתקופה הנדונה. 'מעורבותן החברתית המעטה של מרבית הנשים בגדוד העבודה', כתבה פזישיעוהו,

מלמדת לכאורה על כישלון צפוי מראש במאבק להשוואת מעמדם בחברה, אך בהתחשב במהמורות החברתיות הקשות שעליהן היו הן ובנות דורן צריכות להתגבר נראה כי הן פעלו רבות. נכונותן להיות פועלות בחברה חלוצית [...] תוך כדי ויתור של רבות מהן על אפשרות לחיים נוחים יותר (אם גם פחות שוויוניים במוצהר), מעידה על ראייתן את עצמן כחלק חשוב במהפכה החברתית המתהווה בחייהן ובחיי עמן (עמ' 177).

נוסף על כך הקפידה פזישיעוהו להביא קטעי מקורות המעמידים את האישה תחת ביקורת עניינית. כזה הוא למשל קטע מדברי חבר גדוד בשם יהודה רוזניצ'נקו, אשר 'סבר כי מידת מעורבותן של הנשים בחברה תלויה בהן ואינה נובעת ממבנה ארגוני לקוי' (עמ' 174). כהוכחה לדבריו ציין רוזניצ'נקו את העובדה שבמשאל החברים שהתקיים בנושא 'החווה עם קרן היסוד הצביעו 120 חברים וחברות וביניהם רק 9 חברות'. דוגמה נוספת הייתה מעורבות דלה – שש מתוך שבעים – בפעילות התרבותית, 'עיתון חי', שאפיינה את הגדוד ושהייתה מבוססת על רצון חופשי. נוסף על כך, מקטעים שונים המצוטטים בספר אפשר ללמוד עד כמה נתפסה שאלת האישה כשאלה מרכזית במסגרת החיפוש אחר 'תנאים של שותפות' בדגניה, בעין חרוד, בכפר גלעדי וכולי. אין להבין מהדוגמאות המעטות שהובאו כאן כי לדעת האנשים שבהם עוסק הספר הבעיה הייתה חברתית או תרבותית בעיקרה.

קולוניאליים ועוד, כמו למשל רעיון 'עיר הגנים' שהתפתח באנגליה בשלהי המאה התשע-עשרה כאחת מתגובות הנגד לנזקים החברתיים והסביבתיים של התיעוש והעיר.

מדובר היה בשילוב של כל ממדי הקיום האנושיים, כולל אלה הכלכליים והפוליטיים. כפי שסיכמה זאת פזישעיהו בהתייחס לדברים שכתב חבר גדוד בשם שמעון פודים: 'סגירותן החברתית של הנשים נובעת מחינוכן, שהטמיע בהן קוד התנהגות שונה מזה של הגברים' (עמ' 175). דומה שדברים אלה בכוחם להסביר את ההווה, כמו גם להציב מגדלור לעתיד לא פחות משהם מועילים להבנת העבר.

השילוב הזה בין הממדים הכלכליים, החברתיים, התרבותיים והפוליטיים, בא לידי הביטוי הנוקב ביותר בשאלת מדיניות קליטתם של חברים חדשים, נושא שבו בלט ההבדל בין הצלחת הגניה לכישלון הגדוד. אנשי הגניה היו מוכנים לוותר על אמצעי ייצור, על שטחי אדמה ועל אפשרויות כלכליות כדי לקיים את הקירבה החברתית שלדעתם הייתה טעם החיים, אך אישים כמו יוסף טרומפלדור, שלמה לביא (לבקוביץ) ויצחק טבנקין דחו על הסף את עקרון הסלקציה החברתית שהיה כה חיוני לדגניה ולתומכים בדרכה השיתופית. נקודת מבטם הלאומית הביאה אותם לחשוב 'בגדול' גם במישור המשקי-התיישבותי (וכך נולד 'משק עין חרוד-תל יוסף'), וגם במישור הכלכלי הרחב יותר. העיקרון היה להרחיב את מספר חברי הגדוד ללא קשר להיצע העבודה בפועל, בתקווה ובציפייה שהביקוש יגדל ככל שיתפתח המפעל הציוני בכללותו. בפועל מדובר היה באחד משרשי כישלוננו של הגדוד, ואולי בגורם המרכזי לכך. לקראת 1923, למשל, עמדה מצבת חברי עין חרוד-תל יוסף על 350 חברים, והתכנית המשקית צפתה שלכל היותר ל-170 מהם תהיה עבודה, ולפחות 115 חברים אמורים 'היו צפויים להישאר ללא תעסוקה' (עמ' 220).

הואיל ומדובר היה במדיניות ולא בשלומיאליות או בתקלה, ראוי לדון בעניין בפרספקטיבה כלכלית-פוליטית רחבה יותר. במהלך שנות העשרים, השלושים והארבעים הלכו והתפתחו ברחבי העולם המתועש גישות כלכליות-פוליטיות שחיפשו ואף מצאו פתרונות לקושי הגדול לרסן את הממדים הכאוטיים של כלכלת השוק. הבולט והידוע שבין הפתרונות הללו הוא זה שהציע ג'ון מיינרד קיינס, שזכו ל'תרגום' לשפה יומיומית בידי כלכלנים בולטים כמו אבא לרנר. בספרו כלכלת התעסוקה ניתח לרנר כבר בשנות הארבעים את הסתירות ההרסניות שבין ביקוש לצריכה, וטען כי תפקידה של ממשלה הוא לדאוג לתעסוקה מלאה לא 'רק' מסיבות חברתיות מובנות מאליהן (שהרי עבודה היא קודם כול אופן השתתפותו החברתית-אזרחית של כל שותף בחברה דמוקרטית), אלא בעיקר מסיבות של יעילות כלכלית.⁸

אפשר ללעוג לטיפשותם של מנהיגי גדוד העבודה על שגם בהיעדר מספיק אפשרויות תעסוקה המשיכו לגייס חברים לגדוד (כולל כאלה שמלכתחילה באו לנצל את הכלל, לרכוש מקצוע ולעזוב). אולם אפשר גם להסיר בפניהם את הכובע על הבנתם המוקדמת מאוד את

8 אבא לרנר, כלכלת התעסוקה, תל-אביב 2011 (ראה אור במקור באנגלית, Abba Lerner, *Economics of Employment*, New York 1951). השוו תיאור של מימושה בפועל של גישה זו אצל דוד לוי-פאור, *היד הלא נעלמה: הפוליטיקה של התייעוש בישראל*, ירושלים 2001.

מה שלצערם גם אם הובן בזמנם, לא יושם.⁹ זאת ועוד, יחסית למדיניות המקרו-כלכלית הנהוגה בישראל בדור האחרון, הרושם הוא ש'טיפשותם' כביכול של מנהיגי הגדוד היא חכמה מעתירה לעומת מה שאפשר לומר על קברניטי המשק הישראלי המתועש, המתקדם והמפותח, אשר מנהלים את הוויסות הרצוי בין ביקושים להיצעים בשוק העבודה על ידי מדיניות מיסוי, מדיניות שכר, מדיניות אשראי, מדיניות גירעון ומדיניות מט"ח המכוונות כמעט תמיד נגד העובדים. אירוניה מרה מאוד יש בעובדה שהיה זה דוד הורוביץ, מהדמויות הבולטות בקרב כלכלני הגדוד, שלימים בנה כמו ידיו את בנק ישראל והשתית אותו כבר בשנות החמישים המוקדמות על האדנים הליברליים שעליהם נסללה מסילת הקפיטליזם הישראלי הפרוע, כפי שאולי הורוביץ עצמו אולי לא התכוון אליו, אך כפי שאנו מכירים אותו היטב.

ואולי אין כאן באמת אירוניה אלא עוד ביטוי לכלל הידוע של 'מפגש הקצוות'. כך, בכל הקשור לתנאים של שותפות בשדה המקרו-כלכלי, איש השומר הצעיר דוד הורוביץ, רצה הכול ב-1923. שלושים שנה מאוחר יותר הוא היה מוכן להסתפק בקרוב לכלום, כאשר ממרום מושבו כנגיד בנק ישראל הסביר כי 'משק נורמלי, כמו ברוב ארצות העולם, מתפתח לפי חוקים הנובעים בעיקרם מפעולת כוחות, גורמים ותנאים כלכליים המצויים בו, ושלכן 'הדילמה הקבועה היא משק מודרך מול מנגנון אוטומטי של השוק'. מדובר היה בדילמה רטורית, כמובן, שהרי לכל בר דעת אמור להיות ברור שגם בישראל, 'כמו ברוב ארצות העולם', יש לארגן 'משק נורמלי', גם אם 'מדיניות זו מקפלת בתוכה סתירה בין פיתוח לדפלציה, וסתירה בין הכוונה לליברליזציה ויש בה גם סכנת אבטלה'.¹⁰ אם לשוב לשאלת מדיניות הקליטה, הנה דברים של שמואל דיין, מאנשי דגניה ולימים ממייסדי נהלל, אשר ברטרופסקטיבה של 25 שנה כתב על הפלוגתא שבין שתי הגישות את הדברים הבאים:

לדעתו [של טרומפלדור] יכולים חיי הקבוצה והשיתוף להסתדר גם בין אנשים זרים, שונים ורחוקים [...] אנחנו היינו אומרים לו שאיננו מכירים בקומונה מיכנית. ההכרה גרידא אינה מספיקה כדי לנצח את עצמנו, את האגואיזם הפרטי [...] הויכוח היה ממושך ונגע בכל ענפי עבודתנו, סדור העבודה, תכניות המשק, קבלת חברים (עמ' 78-79).

9 ג'וני גל, האמנם נטל מרצון: סיפורה של ההתמודדות עם האבטלה, 1920-1995, קריית שדה-בוקר 2002. לגבי התקופה הנדונה כאן, כלומר שנות העשרים, עובדת היסוד שמביא גל היא שהשקפתם האידאולוגית של מנהיגי תנועת העבודה הציונית כללה התנגדות לדמי אבטלה וניהול מדיניות של תעסוקה מלאה. הצרה הייתה, כמובן, שהמדיניות המקרו-כלכלית לא הייתה בידיהם, אלא בידי הבריטים.

10 דוד הורוביץ, כלכלת ישראל, תל-אביב 1954, עמ' 9, 405, 410-411, 421.

לרשימת ההבדלים הקצרה אך המסתעפת הזו שהציע דיין, אפשר היה להוסיף לפחות עוד שני מרכיבים עתירי השלכות לכשעצמם: נחיצותו של תקנון ואופי הקשרים הרצוי בין הגורמים השונים שהרכיבו את תנועת העבודה הציונית. באשר לתקנון, הרי שלית מאן דפליג שלפחות בשלבי ההקמה הראשוניים של מסגרות דמוקרטיות-שיתופיות, רשימת כללים בהירה וברורה המנוסחת בלשון משפטית איננה סותרת כוונות עמוקות, נשגבות, 'אוטופיסטיות' ומורכבות, בניגוד למה שמקובל לחשוב, לא פעם בצדק, על תקנונים בכלל ועל תקנונים קיבוציים מאוחרים בפרט. במילים אחרות, הזדקקותם של אנשי גרוד העבודה לתקנון לא נבע מכך שמדובר היה באנשים דוגמטיים, נטולי מעוף וחזון, שעליהם לכאורה חל הפתגם שהיה שגור בפיו של א"ד גורדון, מהמתנגדים החריפים ל'תקנונים' ומאוהדיה המובהקים והחשובים ביותר של דגניה, לאמור: 'צורת חיים אינה חבית, ובני אדם אינם דגים מלוחים'.¹¹ פזישיעיהו מביאה מן הצד השני דברים ברוח 'דגנייתית' לעילא, שנכתבו בדצמבר 1920 בידי יצחק לנדוברג, המוכר יותר בשם יצחק שדה:

לא רק צורת גרוד העבודה, אלא גם הרעיון עצמו [...] לא היה ברור לפנינו. יש אשר חשבו, כי הגרוד הוא צורה חדשה של ארגון הפועלים [...] היו אשר נתנו לו ערך רב בהגנת הארץ, ביצירת טיפוס העובד המוכן תמיד להחזיק באת וברובה בכת אחת. היו גם כאלו שהביטו על חברי הגרוד כעל קיבוץ אידיאליסטים, המקדישים עצמם קרבן לכל צורך ציבורי [...] כל הכיוונים השונים הללו לא התמזגו מלכתחילה לתכנית שלמה. היוזמים האמינו כי התכנית תבוא מעצמה, מתוך החיים (עמ' 101).¹²

נשאלת השאלה, אם גם בדגניה ובנותיה וגם בגרוד העבודה ובניו הקשיכו ל'חיים', כיצד התפתחו שתי מגמות שונות כל כך? פזישיעיהו מציעה תשובה ובה המרכיבים ה'הכרחיים לקיום ארוך טווח של חברה שיתופית': 'א. קיום יסודי רעיוני וערכי משותף [...] ב. התאמת המערכת לתנאי המציאות המשתנים [...] ג. הצדקה כלכלית [...] ד. קיומו של גרעין חברתי יציב [...] ה. ערבות הדדית [...] ו. קיום הסדרי שותפות' (עמ' 278-279). מנקודת המבט הזו ברור מדוע למנגינת חייה של דגניה מלאו לא מזמן מאה שנה ואילו גרוד העבודה נעלם מהזירה ברעש גדול וצורם שנים ספורות לאחר הקמתו. עם זאת, וכפי שפזישיעיהו היטיבה לנסח זאת, 'אפשר לומר כי צדם האחר של הניסיונות החברתיים שלא זכו להתגשם במלואם אינו בהכרח כישלונם אלא מימושם החלקי, השונה, האפשרי במסגרות חברתיות אחרות שהושפעו מהם' (עמ' 278).

11 מתוך מכתב לחברי דגניה, ט' אלול תרפ"א. ראו, ahdagordon.wordpress.com. קרוב לוודאי שגורדון שאל את הדימוי הזה מספורו הקצר של מנדלי מוכר ספרים, שם יפת בעגלה. ראו 'פרויקט בן-יהודה' במרשתת.

12 ההדגשה שלי.

את כל זה, גם בלי פרספקטיבה, היו שהבינו כבר לפני תשעים שנה, כשם שהיום ישנם אנשים שאינם מבינים זאת כפי שהיו אלה שלא הבינו זאת בזמן התרחשות הדברים. בשיחה שקיים בירושלים עם 'אחד ממנהלי הגרוד' כפי שהגדירו לופבן, טען הוליצר בפני איש הגרוד:

איזה קומוניסטים אתם. כשם שאנשי חלוקה הזקנים מבלים את חייהם על נדבות מכיסם של מתנדבים אדוקים, כשם שהקולוניסטים הישנים קבלו את סיפוקם מכספי הברון רוטשילד [...] כך גם אתם בונים את הקומוניזם שלכם על נדבות שהקפיטליסטים האמריקנים מוסרים לרשות ועד הצירים. קומוניזם של חלוקה!

לופבן הגדיר, את תשובת 'אחד ממנהלי הגרוד', לפיה 'הקפיטליזם מוכרח ליצור לנו את האפשרות לחיות חיים קומוניסטיים', ובצדק, כתשובה 'אווילית', באשר היא 'עלולה להעמיד את כל עבודתנו בארץ באור מזויף'. לופבן לא הותיר את הקורא הסקרן בספקות, והציע את התשובה שהיה נותן הוא לשאלתו של הוליצר. 'את כספי קרן היסוד', הסביר לופבן, 'אינם נותנים קפיטליסטים, אלא העם לשרותיו הבינוניים'. 'העם', הדגיש לופבן, 'אינו נותן את הכסף למי שהוא "לחיות" עליו, אלא הוא נותן לעצמו', בדיוק כשם ש'עבודתנו הנעשית בארץ אף היא אינה נעשית בשביל איזה פרטים או קבוצים הרוצים לחיות כך או אחרת, אלא נעשית בשביל העם [...] בהצלחת נסיוננו זה מעוניין קודם כל העם. והעיקר: הנותנים כסף, פרוטות הם נותנים – והעובד [לעומת זאת] נותן את נפשו'. ללופבן לא היה ספק כי 'את זה היה הוליצר מבין היטב', אלא ש'מישהו, מתוך כוונה בוודאי לעשות רושם, העביר לפניו "חיה אקזוטית" והוא קיבל ממנה בעיטה כזאת במקום תשובה'.¹³

תסכולו של לופבן לנוכח ההחמצה הגדולה של 'אחד ממנהיגי הגרוד בירושלים' להסביר את הרעיון לאורח חשוב, מקבל משנה תוקף ככל שחולף הזמן. תחושת הדו'היו המתלווה לדבריו מוכיחה שני דברים, לפחות. האחד מתסכל מאין כמוהו: גם לבכירים שבשותפים בתנועת העבודה הציונית לעתים לא ברור היה מה בדיוק הם עושים, מה ההקשר שבתוכו הם פועלים, מאין הם באים ולאן הם הולכים. במקביל, אחרי מאה שנות קיבוץ כבר לא אמורה להפתיע העובדה שבין הקיצוניים שבתומכי מיתוס 'השוק החופשי' כפתרון לכל תחלואי המדינה והחברה, לא נפקד מקומם של אלה שנולדו, גדלו והתחנכו בקיבוץ. השני מעט מעודד יותר. העובדה שדבריו של לופבן – כמו תצפיותיו של הוליצר, כמו תובנותיו הנבואיות של זיגפריד לנדסהוט, מתבונן חריף נוסף שבחן את הקיבוץ עשרים שנה מאוחר יותר,¹⁴ כמו חלק ניכר מהדברים שהביאה פזישעיהו בשם אומרם – מסברים את האוזן הפוליטית-חברתית שלנו ולא רק את זו הנוסטלגית, מלמדת שלא נס ליחו של ה'חלום' על חברה צודקת יותר. חברה כזאת נמדדת קודם כול בתשובה לשאלה 'איך

13 לופבן, הבנה מרפרפת.

14 זיגפריד לנדסהוט, הקבוצה: מחקר סוציולוגי על הישוב הקיבוצי בארץ ישראל, ירושלים 1944.

להוציא לחם מן הארץ, איך לעבוד, לא בכדי שהאחד ישבע ועשרה ירעבו, אלא בכדי שכל אחד־העשר ישבעו'. האתגר הזה, שנוסח בפשטות בהירה כל כך בידי לופבן ועמיתיו לתקופה, אמור להיות קל יותר בתקופתנו, שבה הלחם עצמו יוצא מן הארץ בשפע חסר תקדים, ועל השאלה 'איך לעבוד' יש תשובות מדעיות לרובות, עד כדי כך שמכל העולם באים לכא;למוד אותן. עם זאת, הסיפא באתגרו של לופבן נותר פתוח.

מאז ננעץ להב המחרשה באדמת דגניה, ומאז נופצה האבן הראשונה בכביש טבריה-צמח, גדל הפער בין 'האחד השבע' לבין 'העשרה הרעבים' באופן שראשוני הציונות לא העלו כלל על דעתם. מנקודת מבטם של הקיבוץ המסורתי, של הקיבוץ העירוני ושל הקומונות למיניהן, מדובר בשאלה יומיומית של בחינה, של שיקול דעת, של סתירה ושל בניין. אך כאמור לעיל, נקודת המבט הרחבה חשובה לא פחות, אולי אף יותר. ייתכן שרשימת ה'תנאים של השותפות' שהציעה פזישיעיהו בסיכום ספרה עשויה לשמש גם לשלב הבא של בניית החברה בישראל; שכן אי אפשר להתקדם לשום מקום ללא 'קיום יסודי רעיוני וערכי משותף' שאמור לבוא לידי ביטוי קודם כול בליבת חינוך משותפת. ערך 'התאמת המערכת לתנאי המציאות המשתנים' תמיד נכון. 'הצדקה כלכלית', או ליתר דיוק אי הצדקה כלכלית לקיומם של הפערים בישראל הכרחית לצורך ניסוחה המחודש של האמנה החברתית בישראל. באשר ל'קיומו של גרעין חברתי יציב' אפשר לברך על המוגמר, אך תנאי הכרחי לקיומה של ישראל במאה הקרובה היא 'ערבות הדדית' הולכת ומתרחבת על בסיס של 'הסדרי שותפות' הולכים ומתרחבים. קומונה ארצית של פועלים לא תקום כאן. גם שאלת האגואיזם האישי שהטרידה את דיין תתמיד באי פתרונה השלם. אך בין שני הקצוות הללו יש מרחב עשייה עצום. כל שיש לעשות הוא לנסח מחדש 'תנאים של שותפות'. לסיפורן של חיות העבר האקזוטיות, כביכול, בכלל ובפרט, כפי שהביאה אותו בפנינו אביגיל פזישיעיהו, יש תרומה חשובה לתהליך חיוני זה.

